

TEMA BROJA

Samoregulacija novinarstva

Samoregulacija medija je opće prihvaćeni model kojim se uspostavljaju odnosi u novinarstvu, poštuje primjena profesionalnih standarda i etičkih načela.

Suvremeno novinarstvo i masovni mediji današnjice ugroženi su provalom senzacionalizma, tabloidizacije te infotainmenta. Korporativno novinarstvo poput raka razara kvalitetne medije i kao standard uspostavlja senzacionalizam, skandale i nisku razinu pismenosti.

Je li novinarstvo zaista spalo na niske grane? Postoje li mehanizmi kojima se može regulirati a da to ne budu zabrane, cenzura i slične mjere koje obično primjenjuje vlast?

Odgovor je u samoregulaciji, a nju je teorijski postavio ugledni francuski teoretičar medija Claude Jean Bertrand.

MediAnali žele, tragom Bertranda, ali i postojećih samoregulatornih tijela osnažiti ovu potrebu za poštovanjem profesionalnih standarda i etičkih načela, pa smo stoga odlučili da u *Temu broja* naši ugledni autori, novinari i teoretičari, ukažu na temeljne vrijednosti samoregulacije medija.

Urednik

*Božo Novak**

The Importance of Media Self-regulation

Summary

If media self-regulation process had been normally developing in Croatia, today's topic would have had different purpose. However, being the way it is, media self-regulation is now being carried out in much more difficult circumstances and with greater consequences than in 2005 when ICEJ, Croatian Journalists' Association and CHC Media Council initiated the Declaration on Croatian Media Self-regulation. They performed different activities for two years, participated on several round tables and then finally the Declaration was accepted in November 2006. It was supported by most of the media owners, professional and journalists' associations, HRT (Croatian National Television), non-governmental associations and representatives of judiciary, science, Parliament and Croatian Government. It contained principles, media self-regulation needs, techniques, structure and method of Media Council elections. A project plan of necessary infrastructure for Council activities and a finance method were proposed as well. However, from the Declaration acceptance date up till today, nothing has been done to implement the ideas. As if certain factors in Croatian media system got afraid of this system and concluded that their partial interests in media system can be realized more easily without the proposed system of media self-regulation. Or the reason is something else. Anyway, introduction of this system has been stopped and postponed for some other times.

Key words: media, journalists, Croatia, self-regulation, Media Council

* The author is a doyen of Croatian Journalism

UDK 316.77:070 (497.5)
(213-224)*Božo Novak**

Važnost samoregulacije medija

Sažetak

Da se u Hrvatskoj situacija u vezi sa samoregulacijom medija normalno razvijala, današnja tema imala bi drugačiji sadržaj. No, budući su stvari kakve jesu, posao na samoregulaciji medija provodimo u mnogo težim okolnostima i s težim posljedicama nego 2005., kada je na inicijativu ICEJA, Hrvatskog novinarskog društva i Vijeća za medije HHO-a, nakon dvogodišnjeg rada, na nekoliko okruglih stolova na konferenciji u studenom 2006. prihvaćena Deklaracija o samoregulaciji hrvatskih medija. U Deklaraciji, koju su poduprli vlasnici većine medija, profesionalne novinarske udruge, HRT, nevladine udruge i predstavnici sudstva, znanosti, Sabora i Vlade RH bila su sadržana načela, potreba medijske samoregulacije, način djelovanja, sastav i način izbora Vijeća za medije. Također, predložen je način financiranja i organizacija potrebite infrastrukture za kvalitetan rad Vijeća. Međutim, od donošenja Deklaracije do danas nije učinjeno ništa u provedbi zamisli. Kao da su se neki čimbenici u sustavu hrvatskih medija preplašili djelovanja ovog sustava, ili su zaključili da svoje parcijalne interese u medijskom sustavu mogu lakše ostvarivati bez predloženog sustava medijske samoregulacije. Ili je u pitanju nešto treće. Bit jest da je uvođenje ovog sustava zaustavljeno i odgođeno za neka druga vremena.

Ključne riječi: mediji, novinari, Hrvatska, samoregulacija, Vijeće za medije

* Autor je doajen hrvatskog novinarstva

Da se u Hrvatskoj situacija u vezi sa samoregulacijom medija normalno razvijala, današnja tema imala bi drugačiji sadržaj. Pisali bismo o stečenim iskustvima i predlagali što učiniti kako bi ovaj sustav bio učinkovitiji i korisniji ne samo za naše novinarstvo nego i za zdravlje demokracije u Hrvatskoj.

No, budući su stvari kakve jesu, posao na samoregulaciji medija provodimo u mnogo težim okolnostima i s težim posljedicama nego 2005., kada je na inicijativu ICEJA, Hrvatskog novinarskog društva i Vijeća za medije HHO-a, nakon dvogodišnjeg rada, na nekoliko okruglih stolova na konferenciji u studenom 2006. prihvaćena Deklaracija o samoregulaciji hrvatskih medija.

Ovu aktivnost vrijedno je pratila i financirala Zaklada "Konrad Adenauer Stiftung". Osnovne materijale i prijedloge za raspravu kvalitetno je pripremao glasnogovornik Vijeća za medije HHO-a, nedavno umrli naš dragi kolega Geza Stantić. Ovom projektu posvetio je dvije posljednje godine svojeg časnog novinarskog života.

U Deklaraciji, koju su poduprli vlasnici većine medija, profesionalne novinarske udruge, HRT, nevladine udruge i predstavnici sudstva, znanosti, Sabora i Vlade RH bila su sadržana načela, potreba medijske samoregulacije, način djelovanja, sastav i način izbora Vijeća za medije. Također, predložen je način financiranja i organizacija potrebite infrastrukture za kvalitetan rad Vijeća.

Međutim, od donošenja Deklaracije do danas nije učinjeno ništa u provedbi zamisli. Kao da su se neki čimbenici u sustavu hrvatskih medija preplašili djelovanja ovog sustava, ili su zaključili da svoje parcijalne interese u medijskom sustavu mogu lakše ostvarivati bez predloženog sustava medijske samoregulacije. Ili je u pitanju nešto treće. Bit jest da je uvođenje ovog sustava zaustavljeno i odgođeno za neka druga vremena.

Što je inicijatore uvođenja samoregulacije potaknulo, nekoliko godina prije sadašnje financijske krize koja je još pogoršala situaciju na medijskoj društvenoj pozornici, na stvaranje ovog projekta ?

Bilo je to prvenstveno naše saznanje da je medijski sustav u krizi, da mehanizmi za zaštitu medijskih sloboda, posebice zaštitu neovisnog novinarskog rada, ne mogu uspješno rješavati konflikte, posebice složene nove probleme na području medija. Također, potrebno je stvoriti novo mjerodavno tijelo na kojem bi novinari, poslodavci i predstavnici građanskog društva uz financijsku potporu Vlade mogli uspješnije rješavati

izazove vremena u hrvatskom medijskom prostoru, presudne za uspješno funkcioniranje demokratskog društva.

Međutim, opća financijska kriza koja je zahvatila i svijet i Hrvatsku učinila je društvo nervoznijim i agresivnijim prema slobodnom sustavu informiranja i istraživačkome novinarstvu. Posljedice su porazne. Novinari su izloženi sve većim pritiscima, prijetnjama i napadima – radi se o telefonskim, usmenim, pa i prijetnjama smrću. Prijetnje su se i ostvarivale. Bilo je premlaćivanja novinara, ubojstvo medijskog nakladnika i komentatora Ive Pukanića i šefa marketinga izdavačke kuće Nike Franića. Zaštita novinara i otkrivanje naručitelja napada na novinare dobrim je dijelom zakazala. Sve je pratilo ograničavanje i zatvaranje sustava informiranja i udar na istraživačko novinarstvo.

Uzbunu je potaknula skupština HND-a u Opatiji i rasprava na Medijskim danima nakon skupštine u listopadu prošle godine. Izneseni su mnogi novi primjeri pritisaka na novinare s raznih strana. Uvjetovano je to novim grubim ograničavanjem slobode medija i u ovoj godini. O tome su puni stupci *Novinara*, profesionalnoga glasila Novinarskog društva i Sindikata hrvatskih novinara. Čuje se sve više glasova novinara o potrebi medijske samoregulacije i zahtjevi da se ponovno potakne aktivnost u vezi s osnutkom vijeća za medije u Hrvatskoj.

Što se događalo i što se događa u Hrvatskoj s medijskim slobodama da se, kako se u pozivu za ovaj okrugli stol navodi, otvori tema samoregulacije, sada „na nov način“?

Prema ocjeni ugledne međunarodne organizacije Reporteri bez granica prošlog tjedna o stanju medijskih sloboda u svijetu, Hrvatska je pala za 33 mjesta. Sada je na 78. mjestu u odnosu na prošlogodišnje izvješće.

Uzroci pada su nam poznati, ali ono na što želim upozoriti jest da se zbog toga nitko u Hrvatskoj nije zabrinuo niti je najavio da će se nešto poduzeti. Mislim poglavito na državne ustanove i neke vlasnike medija. Ova ravnodušnost upozorava i zabrinjava. Reagirao je jedino HND i poneki novinski komentator.

Reakcija javnosti na ovo izvješće Reportera bez granica, na tragu je ocjene koju sam dao na prošlogodišnjoj skupštini HND-a da postoji nezainteresiranost i izmicanje političkih i državnih centara moći od zaštite i razvijanja medijskih sloboda i novinarstva, te da se primjećuje sve više novih načina i pokušaja da se pokori novinarska profesija i učini ovisnom

o novim vladajućim oligarhijama. Namjera je zapravo manipulirati javnošću i građanima.

Analizirajmo prošlogodišnje reakcije na ubojstva Pukanića i Franića. One su bile brojne, ali mlake. Urednici privatnih medija sramežljivo su objavljivali priopćenja HND-a i HHO-a o tim zločinima. Te vijesti nisu imale u medijima status koji inače imaju novosti o poznatim osobama. Ali, ono što je najuočljivije - izostala je temeljna ocjena o čemu se zapravo radi.

Učinio je to najbolje Odbor za zaštitu novinara iz New Yorka. Naime, upozorio je da su ova ubojstva poticaj za uvođenje „cenzure najgore vrste. „U takve ocjene ubrajam i izjavu tajnika Međunarodne federacije novinara Aidana Whitea da nemili događaj trebamo promatrati i u sklopu pritiska balkanske mafije na medije u regiji. Kombinira se praksa pritisaka i prijetnji do ubojstava, kao upozorenje da novinari ne smiju istraživati i izvještavati o nekim društvenim životnim temama, temama o kojima ovisi funkcioniranje demokratske Hrvatske i pristojan život njezinih građana.

No, bilo je to i upozorenje vlasnicima medija i političarima. Poruka je bila: "Ne bavite se onim što korupcija i organizirani kriminal radi. Ne ugrožavajte naše interese, jer bi vas mogla stići ista sudbina." Koliko je ovo upozorenje djelovalo i na neke novinare, vlasnike i političare, nitko još nije ozbiljno istražio. No, djelovalo je. To se uočava i po izbjegavanju nekih tema, do kojih granica se ide u nekim raspravama. Obično se stane, kada se dođe do crte gdje bi se razmatrala i razbistrila socijalna struktura npr. korupcije –sprege i križanja traga novca sa strukturama vlasti, politike i političara, skrivenih centara moći i vlasnika pojedinih medija. Strategija informacijskog i moralnog kaosa ovdje odgovara svima.

U reakcijama, poglavito državnih tijela, nedostajala je ocjena da su brojni napadi na novinare zapravo pritisak za uvođenje cenzure i samocenzure da je to napad na ustavni poredak. Da se polazilo od takve ocjene, sve izvršne državne reakcije bile bi učinkovitije.

No, ovo nisu bili jedini pritisci za uvođenje cenzure i samocenzure u nas. U svakodnevnoj novinarskoj praksi i našim životima uočavamo da su cenzori svugdje oko nas. Ovo bi mogla biti velika tema Vijeća za medije.

Nalazimo ih u prevelikom približavanju i utjecaju marketinških agencija uredničkoj politici. Sustavi ovih agencija s velikim financijskim

sredstvima ponekad se ne bave samo promocijom svojih proizvoda. Žele i svoj dio utjecaja i vlasti nad medijima. Korporacije kojima služe imaju velike ambicije da budu moćne i utjecajne u društvu, posebice kada se radi o problematičnim poslovima bez javnih natjecanja ili o utjecaju na izvještavanje o slabostima korporacijske politike.

Vlasnici pojedinih medija izloženi su također pritiscima i ucjenama. Od političkih centara moći, marketinških agencija i korupcijskih lobija do organiziranog kriminala. Poneki vlasnici iz tih i sličnih razloga preko podložnih urednika interveniraju u izvješća ili članke pojedinih, posebice novinara istraživača.

U elektroničkim medijima ove pojave nalazimo u podređivanju uredničke politike gledanosti i slušanosti. Za vlasnike ovih medija postalo je bitno mjerilo u uređivačkoj politici o tome što prolazi, a što ne ulazi u redovitim emisijama vijesti. Posljedica jest da se opasno zanemaruju informacije koje bi trebao znati svaki građanin kako bi mogao ispunjavati svoja demokratska prava. Pravi se selekcija informacija tako da se forsiraju senzacije i ono što je spektakularno. Prenaglašavaju se mnogi sporedni događaji i tako postaju sredstvo stvaranja društvene zbilje izvan realnih interesa društva. Njihovi gledatelji primjećuju da su iz tih programa izbačene kultura i edukacija, posebice kad je riječ o emisijama s kritičkim raspravama o pojavama u društvu. Izvještaji o napadima na novinare i reakcije na njih svedene su na najmanju moguću mjeru.

Cenzura se posredno uvodi i u potiskivanju istraživačkog novinarstva. Smanjuju se redakcijska sredstva za ova istraživanja. Izbjegavaju se istraživanja o nekim korporacijama. Novinari koji su se posvetili tim istraživanjima u posebnom su i teškom položaju. U Bijeloj knjizi HND-a registrirano je 50 napada na novinare. Onemogućava ih se u novinarskom radu anonimnim prijetnjama i fizičkim napadima. Pritiscima su popustili i neki vlasnici medija. Neki novinari istraživači dobili su otkaze.

Postoje skrivene manipulacije koje nisu plod izravne cenzure ili naredbe za iskrivljavanje. To je grijeh izostavljanja. Utjecaj nevidljivih centara moći na ono što se ne objavljuje. To su moć i sprega vlasnika medija s političarima, poslodavcima i skrivenih centara moći koje počivaju na mogućnosti prikrivanja, izostavljanja i javnog nepostojanja nekih problema i događaja. Snaga manipulacije polazi od toga da mnoge važne informacije, zbog zakulisnih interesa, treba očistiti prije nego što dođu do građana kako ne bi mogli istraživati ono što su njihovi stvarni interesi.

Posebice kako bi mogli odlučivati i birati. To je učinkovito naročito zato što u današnjem svijetu, prema stajalištu javnosti, postoji samo ono što saznaju preko medija.

Medijska samoregulacija potrebna nam je i zato što se pod pritiskom tehnološkog razvoja i financijske isplativosti oštrica novinarstva jako ublažila, a pluralizam medija doveden je u pitanje. Vrijedi opći dojam da privatni mediji nisu dovoljno pridonijeli kvaliteti informiranja građana da bi mogli razmišljati i odlučivati. Svi zapažamo da pod pritiskom vlasnika mediji sve češće dolaze u iskušenje žrtvovati objektivnost i istinu kako bi ostvarili dobit. Na to prisiljavaju pojedine novinare i urednike. Vlasnici medija zaboravljaju da ne samo novinari, nego i oni imaju javne obveze kada se bave medijskim poslom.

Stoga bilježimo sve više sukoba novinara s vlasnicima oko zaštite njihovih profesionalnih i socijalnih prava. No, jačaju također pritisci na vlasnike mnogih centara moći. Vijeća mogu te pritiske učiniti javnim te pomoći i novinarima i vlasnicima kako bi se od njih zaštitili.

Ovdje se ne radi o sukobu oko modela privatnog vlasništva u medijima. Ne radi se ni o prirodnoj težnji vlasnika za dobiti. Borba za opstanak na tržištu danas je nemilosrdna. Bit je u zajedničkom traženju novih modela medija, koji dobit nalaze u vjerodostojnosti medija, u istini koju objavljuju. Posebice se tu radi o odgovornosti vlasnika medija prema javnosti i onima koji čitaju, slušaju i gledaju. Jednom riječju u traženju medijskih modela i uređivačke politike koja odgovara zajednici. U tom kontekstu i reklamne poruke o kojima ovisi egzistencija komercijalnih medija vrijedit će više ako se pojavljuju u uvjetima vjerodostojnosti medija u kojem se komercijalne poruke objavljuju.

Uređivačka politika koja u prvi plan stavlja zabavu i skandale kako bi proizvela potrošače, kratkovidna je. I sadašnja kriza medija koja se izražava u padu naklada tiskanih medija, padu gledanosti i slušanosti nekih emisija, potvrđuje staro načelo dobrog uređivanja medija koje se temelji na informiranju, izobrazbi i zabavi.

No, gdje su u tim zbivanjima država i njezina izvršna tijela? Prije je ona bila u prvom planu ograničavanja medijskih sloboda. Sada to više nije. No, je li njezina uloga prestala? Nije prestala u onom što je njezina bitna funkcija i ne smije se to dogoditi. Njoj je ostala temeljna uloga da donosi dobre medijske zakone i da se brine da se oni provode. Nakon toga vrijedi načelo: "Sebi ruke od medija."

Za djelovanje medijske samoregulacije važna je spoznaja postoji li ili na kojim područjima nastaje sprega vlade s vlasnicima medija na štetu objektivnog informiranja građana. Naime, svaka vlada prirodno želi da mediji što više pozitivno pišu o njezinom uspjesima, a da izostavljaju ono što strankama na vlasti ne odgovara. A to se protivi temeljnom načelu novinarstva da mu je dužnost otkrivati tajne mehanizme politike i izvesti nositelje vlasti pred sud javnosti. Posebice da izvještavaju o korupciji i kršenju zakona.

Tu neprincipijelnu spregu nalazim u činjenici da vladajući zatvaraju oči pred kršenjem zakona o medijima na nekoliko područja, što pogoduje vlasnicima. Ne poštuje se zakonska odluka o obvezatnom godišnjem prijavljivanju vlasnika i vlasničkih udjela u medijima. Zatim vlasnici ne poštuju zakonsku odredbu o uvođenju statuta u svakom mediju i primjeni statutarnih odredbi. A Zakon o medijima ustanovio je postojanje redakcijskih statuta da osigura unutarredakcijsku demokraciju i prava novinara da utječu na objektivnu i poštenu uredničku politiku, na izbor glavnih urednika, posebno da čuvaju svoju javnu odgovornost i neovisnosti te profesionalni status. Novinari s pravom zahtijevaju da se kršenje ovih zakonskih normi ozbiljno, materijalno sankcionira. Krše se i zakonska radna prava, posebice u vezi s donošenjem kolektivnih ugovora i pravom na dostojanstvenu naknadu za rad.

Vijeće za medije može posebnom snagom upozoriti i na sputavanje protoka informiranja u vladinim tijelima te na neprovođenje Zakona o pravu na slobodan pristup informacija. Može predložiti izmjene u Zakonu o elektroničkim medijima i HTV- u, posebice u člancima kojima se dopušta da političke stranke i političari utječu na sastav raznih medijskih odbora i sastav tih tijela. U tim slučajevima treba spriječiti arbitražu političara i stranaka na izbor predstavnika nevladinih udruga u ta tijela.

Podsjećam da su u Zakonu o medijima 1992. predstavnici civilnog društva birani u ova tijela izravno bez upletanja Sabora ili njegovih tijela. Potrebno je zaštititi od stranačkog ili interesnog upletanja neovisno djelovanje HTV-a kao javnog servisa otvorenog svim društvenim snagama i političkih pogleda. Uloga televizije u informiranju i izobrazbi građana i čuvanju nacionalnog identiteta, posebice u izobrazbi novih naraštaja za život u XXI. stoljeću je presudna - to više što mnogi komercijalni mediji ozbiljno zapuštaju svoju društvenu ulogu.

Vijeće će imati mnogo posla da štiti načelo najveće otvorenosti društva, koje se postiže jedino punom dostupnošću informacija

javnosti. Trebat će se suprotstaviti svima koji sebi uzimaju pravo odlučivati o tome što narod smije znati a što ne. Danas smo u Hrvatskoj svjedoci da je ugrožena informacija koja pomaže da imamo informiranu, budnu i aktivnu javnost, a građanin sve potrebite informacije kako bi mogao ispunjavati svoja demokratska prava.

A kada je ugrožena ova informacija, to potiče bezvoljnost i pasivizaciju građana u obrani svojih prava. Posebice u provedbi kontrole i utjecaja na one kojima su dali povjerenje na izborima. Manjak informacija sprečava ih da osnaže pun potencijal i snagu građanske inicijative i da se jača vjera u zajedničke institucije zajednice. A to je danas u Hrvatskoj ozbiljno ugroženo. Informacija je svjetlo, kako je davno napisao poznati engleski novinar, bez nje vlada mrak.

A oni koji sužavaju mogućnosti i izvore informiranja te provode nasilje nad novinarima, to i žele. To danas nije samo problem novinarstva, nego i veliki problem Hrvatske. Rad Vijeća mogao bi pridonijeti da se i ovaj problem rješava na dobrobit zajednice.

Danas i u Hrvatskoj često čujemo da je novinarstvo u krizi. Ono nije ništa više u krizi nego društvo u cjelini. Kada mediji izvještavaju o bolesnom stanju u društvu, u prvom redu o neučinkovitosti onih koji društvom upravljaju, posebice kada otkrivaju korupciju, i sami mogu izgledati kaotično i u krizi. Tada nerijetko mnogi, posebice javne osobe, počinju galamiti da su za sve krivi mediji i novinari. To ne znači da i novinarstvo ne treba stalno preispitivati svoje slabosti i mane, poglavito u kršenju kodeksa časti svoje profesije. Ono to i radi, što ne čine oni kojih ih najčešće za to prozivaju. Max Weber je odavno napisao da i „politika kao zvanje treba biti čestita“.

Hrvatska danas ima veoma kvalitetne novinare. No, oni bi više pozornosti trebati obratiti suvremenim pojavama pokoravanja profesije da bi se organizirali i pružili otpor svemu što ugrožava novinarski ugled i profesionalnu neovisnost. I to prema svim centrima moći, uključujući vlasnike za koje rade.

Postoji i unutarnja napetost među novinarima koji žele braniti vrijednost etike te novinarsku slobodu i neovisnost, te onih među sobom koji se iz konformizma podređuju nužnosti egzistencije, straha ili su na usluzi vlasnicima. Te napetosti proizlaze iz zbilje posla i zvanja koje se i dalje doživljava i koje jest društveno odgovorno kao rijetko koje drugo.

Novinari trebaju očuvati svoj ugled i profesionalnu čestitost. Oni imaju taj položaj da prvi uočavaju i pišu kada društvo kreće stranputicama.

Njihova je sudbina i „privilegija“ da u takvim slučajevima budu i prve žrtve. Medijska slika Hrvatske 2008. i 2009. za to nam pruža previše dokaza. Novinari se zalažu za one demokratska ostvarenja koja im pomažu da očuvaju svoju profesionalnu slobodu i neovisnost. Iskustvo Europe u ovom razdoblju jesu i medijska samoregulacija i Vijeća za medije.

Novinari su svjesni da postoje mnoge mogućnosti da se na njih vrši pritisak. U otporu i organizirani u svojoj strukovnoj udruzi, trebaju tražiti i saveznike u javnosti i organizacijama građanskog društva. Na to ih je na Dan slobode medija, prije više godina, upozorila i Međunarodna federacija novinara. Jedan put u traženju tih saveznika jest i medijska samoregulacija i Vijeće za medije. Uvele su ih gotovo sve europske demokratske zemlje. Nema razloga da tim putem ne krene i Hrvatska. Oni koji daju otpor toj ideji, znaju iz kojih interesa to čine.

S medijskom samoregulacijom dobivaju svi koji žele služiti demokraciji i boljitku Hrvatske. I novinari i nakladnici i korisnici medija. A ponajviše Hrvatska na svojem putu u stabilno demokratsko društvo.

